

POLICY BRIEF

แผนงานบูรณาการยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead)
ด้านสังคม คนไทย 4.0 : Khon Thai 4.0

ข้อมูลที่น่าสนใจนี้มาจากการสรุปและเรียบเรียงรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ซึ่งเสนอต่อสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0 จำนวน 3 โครงการ ได้แก่

1. อัครพงศ์ อันทอง และนิรันดร์รักษ์ ปาทาน (2563) สภาพเศรษฐกิจและการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรบนพื้นที่สูง จังหวัดน่าน
2. ประทานทิพย์ กระทบล บุศรา ลิมนิรันดร์กุล นัทธมน ธีระกุล และ พิรพงษ์ ปราบริปู (2563) การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรในภาคเหนือตอนบนของไทย
3. ศิวพร พงทอง (2563) การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย จากการศึกษาทั้ง 3 โครงการวิจัยนี้ ได้เกิดข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อลดหนี้ และบริหารการเงินภาคครัวเรือนที่ดีขึ้นหลายประการ อาทิเช่น สถาบันการเงินมีเงื่อนไขให้ผู้กู้เงินให้เข้าร่วมกองทุนฌาปนกิจเงินที่ได้จากกองทุนฯ นี้จะถูกนำไปใช้ เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับจัดงานศพ เมื่อสมาชิกเสียชีวิตและชำระคืนเงินกู้ ซึ่งบางครัวเรือนก็สามารถชำระหนี้ได้ครบถ้วน บางครัวเรือนมีเงินเหลือส่งต่อให้ทายาท ในรายที่ยังเหลือหนี้คงค้างก็ต้องส่งต่อเป็นมรดกหนี้ให้ลูกหลานต่อไป แต่การมีกองทุนฌาปนกิจ ทำให้หนี้ของครัวเรือนเบาบางลง

ในบางพื้นที่มีการทำประกันภัยนาข้าว โดยรัฐบาลช่วย ออกสมทบค่าเบี้ยประกันบางส่วนเป็นการสร้างหลักประกันให้แก่เกษตรกรเมื่อเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติขึ้น

การศึกษาเชิงลึกกว่าด้วยเรื่อง หนี้สินเกษตรกรไทย

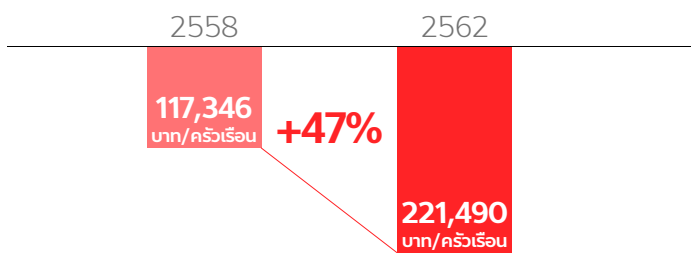
รองศาสตราจารย์ ดร. เภยจุพรรณ เอกะสิงห์
คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

การศึกษาที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนเกษตรกำลังเผชิญกับการขาดการออม มีหนี้เร็วขึ้นสูงและนานขึ้น ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะเกษตรกรมีรายได้ไม่เพียงพอที่นำมาสู่การออม เนื่องจากเผชิญกับอัตราค่าไรต่ำ (ต้นทุนการผลิตสูงและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น รวมทั้ง ความผันผวนในเรื่องของราคาผลผลิต) และการใช้จ่ายที่สูงขึ้นในเรื่องการศึกษาของสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งยังคงหนึ่งในปัจจัยที่กำหนดการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตร ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ยังนำมาสู่การพอกพูนหนี้สินของครัวเรือนเกษตร (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562; โสมรศมี และคณะ, 2562) ครัวเรือนเกษตรยังคงมีความสามารถในการชำระหนี้ต่ำ และขาดแรงงานที่เป็นคนรุ่นใหม่เข้ามาเติมเต็มภาคการเกษตรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคสำคัญที่มีผลต่อการส่งเสริมเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ของการผลิตทางการเกษตร (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562) ภาคการเกษตรกำลังเผชิญกับปัญหาแรงงานสูงวัย เกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศเป็นเกษตรกรรายย่อย โดยครึ่งหนึ่งของครัวเรือนเกษตรมีที่ดินทำกินไม่ถึง 10 ไร่ และขนาดของที่ดินทำกินมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงระบบชลประทานและแหล่งน้ำได้ สำหรับโครงสร้างการผลิตภาคการเกษตรนั้น แรงงานเกษตรต่อไร่ของครัวเรือนลดลง ในขณะที่ จำนวนครัวเรือนที่ใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น (โสมรศมี และคณะ, 2562) ครัวเรือนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมาชิกวัยแรงงานมักย้ายถิ่นออกไปหางานทำในพื้นที่อื่น เหลือเพียงสมาชิกที่เป็นผู้สูงอายุและเด็กอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดิม (นราพงศ์ และคณะ, 2561) พ่อแม่วัยแรงงานไม่ได้อาศัยอยู่ในครัวเรือน แต่ส่งเงินกลับมาให้ครัวเรือนได้ใช้จ่ายการใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรที่ศึกษาถึงเรียนในระดับที่สูงขึ้นค่าใช้จ่ายยิ่งสูงขึ้นตาม หนี้ครัวเรือนที่มีแนวโน้มสูงขึ้นนั้นเกิดจากครัวเรือนไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะปลดหนี้หรือการเข้าถึงสินเชื่อที่มากขึ้นไปของครัวเรือนเกษตร (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562)

แม้ว่ารายได้ของครัวเรือนเกษตรจะเพิ่มสูงขึ้น แต่เมื่อหักค่าใช้จ่ายต่างๆ ของครัวเรือนแล้ว รายได้ที่คงเหลือในแต่ละปีก็ยังไม่เพียงพอที่จะชำระหนี้คงค้างได้หมด ทำให้ภาระหนี้สินของครัวเรือนเกษตรยังคงเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) พบว่า ขนาดของหนี้สูงขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกภาค โดยเพิ่มขึ้นราว 2 เท่า หรือมากกว่า 2 เท่า ในช่วง พ.ศ. 2550-2558 แม้ว่าสัดส่วนครัวเรือนที่เป็นหนี้จะลดลงเล็กน้อยในช่วงเดียวกัน โดยในปี พ.ศ. 2558 ยอดหนี้เฉลี่ยเพิ่มขึ้นจากครัวเรือนละ 107,262 บาท ในครัวเรือนที่มีหนี้ในปี พ.ศ. 2550 เพิ่มเป็น 200,689 บาท ในปี พ.ศ. 2558

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2563a) ระบุว่า ในปี พ.ศ. 2558 เงินสดคงเหลือก่อนการชำระหนี้ของครัวเรือนเกษตรมีเพียง 53,430 บาทต่อครัวเรือน เพิ่มขึ้นเป็น 87,415 บาทต่อครัวเรือนในปี พ.ศ. 2562 ในขณะที่หนี้เพิ่มจาก 117,346 บาทต่อครัวเรือนในปี พ.ศ. 2558 เป็น 221,490 บาทต่อครัวเรือนในปี พ.ศ. 2562 อัตราการเพิ่มของหนี้สูงถึงร้อยละ 47 ในขณะที่รายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรเพิ่มเพียงร้อยละ 9 จะเห็นได้ว่าปัญหานี้เป็นปัญหาที่สำคัญของภาคเกษตรไทยสำคัญที่ต้องการการแก้ไขปัญหาย่างถูกจุดและเป็นธรรม

หนี้สินของครัวเรือนเกษตรไทย เทียบระหว่างปี พ.ศ. 2558 กับ พ.ศ. 2562

จากการเปลี่ยนแปลงทางการผลิต เศรษฐกิจและสังคมอย่างมากในปัจจุบันที่มีผลต่อการบริหารจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรที่อาจทำให้ครัวเรือนเกษตรติดกับดักวัฏจักรของการเป็นหนี้ซ้ำซาก ขณะเดียวกันความแตกต่างของข้อจำกัดทางการผลิต เศรษฐกิจและสังคม และทัศนคติของเกษตรกรในระดับครัวเรือนอาจเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรมีความแตกต่างกัน ระบบพืชหรือชนิดพืชที่เกษตรกรปลูกเพื่อสร้างรายได้มีส่วนสำคัญต่อความสามารถในการลดหนี้สินของครัวเรือนเกษตร ดังนั้นโครงการวิจัยชุดนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาถึงการบริหารจัดการการเงินของครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกัน โดยพิจารณาจากพืชที่ครัวเรือนเลือกเพาะปลูก ศึกษาพฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตร เพื่อให้ทราบถึงเงื่อนไขที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรอาจติดกับดักของการเป็นหนี้ซ้ำซาก รวมทั้ง ศึกษาถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้หรือลดหนี้ของเกษตรกร

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

โครงการวิจัยชุดนี้อยู่ในแผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0 ของสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรในเชิงลึก ครอบคลุมถึงลักษณะและแบบแผนการผลิตทางการเกษตรของครัวเรือน ที่มาของรายได้และการใช้จ่าย หนี้สินของครัวเรือนเกษตร และการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตร รวมทั้ง ศึกษาพฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตร และนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้หรือลดหนี้ของเกษตรกร

วิธีการศึกษา

ข้อมูลที่จะนำเสนอต่อไปนี้มาจากการสรุปและเรียบเรียงรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ซึ่งเสนอต่อสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0 จำนวน 3 โครงการ ได้แก่ 1) อัครพงษ์ อินทอง และนิรันดร์รัช ปากาน (2563) สภาพเศรษฐกิจและภาระหนี้สินของครัวเรือนเกษตรบนพื้นที่สูงจังหวัดน่าน 2) ประทานทิพย์ กระจมล บุศรา ลิมนิรันดร์กุล นัทธมน ธีระกุล และ พิรพงษ์ ปราบรัฐ (2563) การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรในภาคเหนือตอนบนของไทย และ 3) ศิวาพร พงทอง (2563) การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พื้นที่ศึกษา ภาคเหนือตอนบน ได้แก่ 3 อำเภอในจังหวัดน่าน (ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว ตำบลเมืองจัง อำเภอภูเพียง และอำเภอนาน้อย) 7 อำเภอในจังหวัด เชียงใหม่ (เมืองเชียงใหม่ แม่ริม แม่แตง สารภี สันทราย สันป่าตอง และแม่อาง) และอำเภอเวียงเชียงรุ้ง จังหวัดเชียงราย **ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** อำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาจะได้นำเสนอผลการศึกษาที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ไปพร้อมๆ กัน โดยด้านรายได้ รายจ่ายและหนี้สินจะได้นำเสนอแยกตามระบบพืชในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกรณีศึกษาของจังหวัดกาฬสินธุ์ 5 ระบบพืช ในภาคเหนือตอนบนเป็นกรณีศึกษา จังหวัด เชียงใหม่ เชียงรายและน่าน รวมทั้งหมด 14 ระบบพืช ดังนี้

ระบบพืชที่ 1 ระบบพืชไร่เป็นหลัก มีทั้งในรูปแบบของการรวมกลุ่มเกษตรกรเป็นวิสาหกิจและไม่อยู่ในกลุ่มวิสาหกิจ นอกจากข้าวโพดแล้ว ครัวเรือนเกษตรในกลุ่มนี้ยังมีการผลิตทางการเกษตรอื่นๆ เช่น พืชไร่ (มันสำปะหลัง ถั่วลิสง) ไม้ผล (ลิ้นจี่ ลำไย) มะม่วงหิมพานต์ พืชผัก (ทั้งที่ปลูกในโรงเรือนและไม่ใช้ในโรงเรือน) เป็นต้น และมีกิจกรรมอื่นเสริมเล็กน้อย เช่น ข้าว ปศุสัตว์ (โค หมู) ประมง (ปลาอุก) เป็นต้น

ระบบพืชที่ 2 ระบบไม้ผลผสมผสานกับไม้ยืนต้นเป็นหลัก ส่วนใหญ่เป็นชาตัพันธ์เมียงและมังคุดอยู่ในพื้นที่สูง พื้นที่ปลูกไม้ผลเป็นลักษณะสวนผสม และนิยมปลูกไม้ผลร่วมกับการ

ปลูกพืชชนิดอื่นๆ คราวเรือนจะมีรายได้เสริมจากการผลิตพืชชนิดอื่น เช่น มะนาว พืชผัก (รวมทั้ง พืชผักในโรงเรือน) และกล้วย เป็นต้น

ระบบพืชที่ 3 ระบบพืชผักในโรงเรือนเป็นหลัก กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกพืชผักในโรงเรือนเป็นพื้นที่การพัฒนาของ “โครงการพัฒนาพื้นที่สูงตามแบบโครงการหลวงถ้ำเวียงแค” ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) การปลูกพืชผักในโรงเรือนโดยใช้ระบบน้ำหยด เช่น พริกหวาน มะเขือเทศ (โทมัสและเชอรี่) แตงกวาญี่ปุ่น เมล่อน เป็นต้น ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวม้ง ส่วนใหญ่นิยมทำการเกษตรแบบผสมผสานที่มีกิจกรรมทางการเกษตรหลากหลายชนิด มีไม้ผล (ลิ้นจี่ ลำไย มะม่วง มะนาว) พืชไร่ (ข้าวโพด ข้าวไร่) ร่วมกับปศุสัตว์อย่าง หมู ไก่ (ส่วนใหญ่เพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก) เป็นต้น

ระบบพืชที่ 4 ระบบกาแฟผสมผสานกับไม้ผลเป็นหลัก ทั้งหมดเป็นครัวเรือนของชาติพันธุ์เมี่ยนที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (เชื้อสายจีนฮ่อ) และค่านิยมที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น โดยเฉพาะในเรื่องของความขยันในการทำมาหากิน การอดออม มัธยัสถ์ และสมถะ (ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย) ระบบนี้มีพื้นที่เหมาะสมต่อการปลูกกาแฟอาราบิก้า เนื่องจากพื้นที่ตั้งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลตั้งแต่ 700 เมตรขึ้นไป และได้รับการสนับสนุนในเรื่องของชลประทานที่สูงจากกิจกรรมชลประทานที่ทำก่อสร้างน้ำเพื่อส่งน้ำมาสำหรับใช้ทางการเกษตร

ระบบพืชที่ 4 ระบบข้าวโพดเป็นหลัก บางครัวเรือนมีการปลูก พืชผัก เช่น แตงกวา ฟักทอง และไม้ผล เกษตรกรทำกิจกรรม การเกษตรอื่นร่วมด้วย เช่น ปศุสัตว์ (เช่น โค) กล้วยน้ำว้า มันสำปะหลัง และยางพารา

ระบบพืชที่ 5 ระบบไม้ผลเป็นหลัก ส่วนใหญ่นิยมปลูก ลำไย ลิ้นจี่ และมะม่วง ร่วมกับไม้ผลและ พืชอื่นๆ แต่ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ไม้ผลให้ผลผลิตที่ไม่คุ้มค่ากับการดูแลบำรุง

ระบบพืชที่ 4 ระบบข้าวโพดเป็นหลัก บางครัวเรือนมีการปลูก พืชผัก เช่น แตงกวา ฟักทอง และไม้ผล เกษตรกรทำกิจกรรม การเกษตรอื่นร่วมด้วย เช่น ปศุสัตว์ (เช่น โค) กล้วยน้ำว้า มันสำปะหลัง และยางพารา

ระบบพืชที่ 5 ระบบไม้ผลเป็นหลัก ส่วนใหญ่นิยมปลูก ลำไย ลิ้นจี่ และมะม่วง ร่วมกับไม้ผลและ พืชอื่นๆ แต่ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ไม้ผลให้ผลผลิตที่ไม่คุ้มค่ากับการดูแลบำรุงรักษา เกษตรกรบางรายจึงเริ่มปรับเปลี่ยนไปทำกิจกรรม

การเกษตรและอาชีพอื่น เช่น ปลูกมะนาว กล้วย ยางพารา และเลี้ยงไก่ เป็นต้น

ระบบพืชที่ 6 ระบบยางพาราเป็นหลัก โดยทำสวนยางพาราผสมผสานกับพืชชนิดอื่น โดยเฉพาะไม้ผลและพืชไร่ เช่น มะม่วง ส้ม เงาะ กล้วย ข้าว และข้าวโพด

ระบบพืชที่ 7 ระบบปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นหลัก ซึ่งเป็นกลุ่มวิสาหกิจหม่อนไหมอาสามีทั้งที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมอย่างเดียวและปลูกหม่อนเลี้ยงไหมควบคู่กับการปลูกข้าวโพด

ระบบพืชที่ 8 ระบบกาแฟเป็นหลัก มีการผลิตกาแฟทั้งแบบอินทรีย์และแบบทั่วไป ในตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง และตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีจุดเริ่มต้นจากการส่งเสริมจากโครงการหลวง ซึ่งเดิมชาวบ้านมีการทำสวนชา (เมี่ยง) เกษตรกรมีการรวมกลุ่มและมีกลุ่มวิสาหกิจผู้แปรรูปกาแฟ มีกิจกรรมเสริมอื่นๆ เช่น การเพาะเห็ด การปลูกดอกลวงลาว พลับ ไข่ ไม้ดอก กระเทียม และเสาวรส

ระบบพืชที่ 9 ระบบมะม่วงเป็นหลัก ในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน มีการปลูกข้าว มะขาม ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และ พืชผัก เป็นกิจกรรมเสริม ในปี พ.ศ. 2560 ได้มีการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกมะม่วงแปลงใหญ่ขึ้น มีสมาชิกเกษตรกรผู้เข้าร่วมกลุ่มจำนวน 60 คน

ระบบพืชที่ 10 ระบบฟักทองเป็นหลัก ในพื้นที่อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ซึ่งทำการผลิตทั้งฟักทองอินทรีย์ และฟักทองทั่วไป มีกิจกรรมเสริม คือ การปลูกข้าว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และยางพารา

ระบบพืชที่ 11 ระบบพืชผักปลอดสารต่ออินทรีย์เป็นหลัก ในจังหวัดเชียงใหม่เป็นเกษตรกรผู้ปลูกแบบปลอดสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช กระจายอยู่ในอำเภอต่างๆ เช่น อำเภอเมือง แม่ริม แม่แตง สาทิสันทราย และสันป่าตอง มีการปลูกข้าว ลำไย ฝรั่ง แก้วมังกร และกล้วย เป็นกิจกรรมเสริม

ระบบพืชที่ 12 ระบบมันสำปะหลังเป็นหลัก เป็นเกษตรกรอยู่ในพื้นที่อำเภอเวียงเชียงรุ้ง จังหวัดเชียงราย ในชุมชนมีแหล่งรับซื้อหรือโรงงานรับซื้อมันสำปะหลัง มีกิจกรรมเสริม คือ การปลูกข้าวโพด สับปะรด ลำไย ยางพารา และพืชผัก

ระบบพืชที่ 13 ระบบข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก เป็นเกษตรกรอยู่ในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ดอนสูง ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 สมัยก่อนเป็นการผลิตที่ลงทุนน้อย ต่อมาเกิดการเข้ามาของเมล็ดข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ลูกผสม ซึ่งมีผลผลิตดี ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ขยายเพิ่มขึ้น ในปี พ.ศ. 2559 เกษตรกร

เผชิญปัญหาด้านการผลิตคือ มีต้นทุนสูงขึ้น ด้านการตลาดคือ ผู้รับซื้อผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ถูกจำกัดปริมาณการรับซื้อ เพราะรัฐบาลมีนโยบายไม่รับให้มีการรับซื้อผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ และในปี พ.ศ. 2561-62 ยังมีสภาพฝนทิ้งช่วง และการระบาดของหนอนในปัจจุบันจึงได้มีหน่วยงานหลายส่วนเข้ามาสนับสนุนการผลิตพืชชนิดใหม่ขึ้นในพื้นที่ เกษตรกรเริ่มมีการปรับเปลี่ยนระบบพืชด้วยการปลูกไม้ยืนต้น เช่น สักและเกษตรผสมผสาน หรือเกษตรอินทรีย์

ระบบพืชที่ 14 ระบบข้าวเป็นหลัก หมายถึง ครัวเรือนที่ปลูกข้าวนาปีและนาปรัง เป็นครัวเรือนที่ปลูกเฉพาะข้าวมีพื้นที่เพาะปลูกเฉลี่ย 15 ไร่ต่อครัวเรือน สามารถปลูกข้าวนาปรังได้เนื่องจากที่ดินสามารถเข้าถึงแหล่งน้ำได้ดี

ระบบพืชที่ 15 ระบบข้าวและผักสวนครัวเป็นหลัก แม้ว่าครัวเรือนเลือกที่จะปลูกพืชผักสวนครัวเป็นรายได้เสริม นอกเหนือจากการปลูกข้าว แต่ด้วยข้อจำกัดของแรงงานทำให้รายได้ภาคการเกษตรเพิ่มขึ้นไม่มากนัก สำหรับการปลูกผักสวนครัวนั้นใช้พื้นที่เฉลี่ยเพียง 2 งานต่อครัวเรือนเท่านั้น และเป็นพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงแหล่งน้ำได้เป็นอย่างดี

ระบบพืชที่ 16 ระบบข้าวและข้าวโพดเป็นหลัก (ข้าวโพดหวาน และเลี้ยงสัตว์) มีที่ดินทำกินอยู่นอกเขตชลประทาน การปลูก ข้าวโพดเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ที่ครัวเรือนในพื้นที่เริ่มทดลองปลูกได้ไม่นาน

ระบบพืชที่ 17 ระบบข้าวและอ้อยเป็นหลัก โดยพื้นที่ปลูกอ้อย เป็นพื้นที่นอกเขตชลประทาน เป็นกลุ่มที่มีรายได้สูงที่สุด ทั้งรายได้ภาคการเกษตรและรายได้นอกภาคการเกษตร แต่การปลูกอ้อยต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมากจึงมีเฉพาะครัวเรือนที่สถานภาพทางเศรษฐกิจดี มีเงินลงทุนและกล้าที่จะก่อหนี้เพื่อมาลงทุน แม้ว่าจะมีต้นทุนสูง แต่ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ถึง 3 รอบ

ระบบพืชที่ 18 ระบบข้าวและเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก เช่น การเลี้ยงปลา ไก่เนื้อ ไก่ไข่ เป็ด สุกร วัว และควาย ทำให้มีข้าวและเนื้อสัตว์ไว้บริโภคในครัวเรือน การเลี้ยงสัตว์ดังกล่าวเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยลงทุนไม่มากนัก ระบบพืชทั้ง 5 ระบบมีกิจกรรมเสริมอื่นๆ เช่น การปลูกพริกหรือถั่วลิสง ส่วนที่ดินทำกินในครัวเรือนในระบบพืชเหล่านี้ประมาณ 12-18 ไร่ต่อครัวเรือน

รายได้ของครัวเรือนเกษตรกร เทียบกับภาระหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร: การเกษตรไม่ได้ขาดทุนเสมอไป แต่มีความเสี่ยงสูง รายได้ไม่พอดำรงชีพแบบใหม่ หากมีวินัยทางการเงิน

รายได้หลักของครัวเรือนเกษตรกรไม่ได้มาจากภาคเกษตร

รายได้สุทธิจากการเกษตรมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 15-20 ของรายได้สุทธิรวมเท่านั้นในทุกระบบพืชที่ศึกษาในจังหวัดกาฬสินธุ์ ยกเว้นในระบบข้าว+พืชผัก ซึ่งมีร้อยละรายได้สุทธิจากการเกษตรสูงเท่ากับร้อยละ 39 ของรายได้สุทธิรวมรายได้สุทธิจากการเกษตรเป็นบวกในทุกระบบพืช (ยังไม่ได้

คิดแรงงานครอบครัว) แสดงว่าเกษตรกรไม่ได้ขาดทุนเงินสดจากการเกษตร เพียงแต่มีระดับรายได้ไม่สูงมาก ประมาณ 15,000-48,000 บาทต่อครัวเรือนเท่านั้น แต่รายได้ที่เหลือในภาคการเกษตรไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพในวิถีชีวิตแบบปัจจุบันที่ต้องส่งลูกเรียนหนังสือและการค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่เพิ่มสูงขึ้น ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนต้องเสียประมาณ 58,000-74,000 ต่อครัวเรือนต่อปี ซึ่งระดับนี้ยังไม่รวมค่าใช้จ่ายการศึกษาของบุตรหลาน ซึ่งรายได้ไม่เพียงพอในการใช้จ่าย ส่งผลให้ไม่มีความสามารถชำระหนี้ระยะยาวได้ (ยกเว้นครัวเรือนปลูกอ้อย) ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการมีหนี้สินพอกพูนและติดพัน

อย่างไรก็ตาม **ครัวเรือนตัวอย่างในจังหวัดกาฬสินธุ์มีรายได้จากนอกภาคเกษตรสูงถึงร้อยละ 80** (ยกเว้นในระบบข้าว+พืชผัก) รายได้นอกภาคเกษตรส่วนใหญ่เป็นรายได้จากค่าจ้างเป็นแรงงาน เงินเดือน การทำธุรกิจนอกภาคการเกษตร เงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ เงินปันผล และเงินสนับสนุนจากรัฐบาล ซึ่งครัวเรือนปลูกข้าวและผักเป็นกลุ่มที่มีรายได้นอกภาคการเกษตรน้อยที่สุด เนื่องจากการปลูกผักนั้นต้องใช้เวลาดูแลแปลงผักทุกวัน ทำให้ไม่สามารถออกไปรับจ้างได้เหมือนกลุ่มอื่นๆ ครัวเรือนเกษตรกรใช้เงินนอกเกษตรและเงินที่ส่งมาจากลูกหลานเพื่อใช้หนี้เงินกู้ทางการเกษตร ครัวเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับมีร้อยละ 49-56 ของครัวเรือนทั้งหมด เป็นเงินประมาณ 30,000-45,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ซึ่งมากกว่ารายได้สุทธิจากการเกษตรสำหรับระบบส่วนใหญ่

ในด้านแหล่งรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรของครัวเรือนเกษตรกรในอำเภอสองแควและอำเภอกุเพียง จังหวัดน่าน พบว่ายังมีสัดส่วนของรายได้สุทธิภาคเกษตรที่สูงคือ ร้อยละ 70-90 สำหรับระบบพืชผักในโรงเรือน กาแฟผสมผสานกับไม้ผลและปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และสูงราวร้อยละ 30-70 สำหรับระบบพืชไร่ ไม้ผลและยางพารา รายได้สุทธิรวมของครัวเรือนเกษตรกรอยู่ช่วงระหว่าง 56,000-280,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แตกต่างกันตามระบบพืช โดยระบบพืชผักในโรงเรือน ไม้ผลบนที่สูง และปลูกหม่อนเลี้ยงไหมจะได้รายได้สุทธิรวมสูงกว่าระบบอื่น คือ สามารถมีรายได้สูงถึง 260,000-280,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แม้ว่ามีหลายครัวเรือนที่มีรายได้สุทธิรวมต่ำราว 60,000-87,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แต่รายจ่ายของครัวเรือนก็ไม่สูงมาก อยู่ในระดับ 55,000-110,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

ส่วนรายได้นอกเกษตร เช่น การรับจ้าง เงินโอนจากลูกหลาน และเงินโอนภาครัฐ มีสัดส่วนโดยรวมร้อยละ 15-40 แม้ว่าบางครัวเรือนอาจสูงถึงร้อยละ 60-70 หรือคิดเป็น 40,000-80,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ส่วนรายได้จากการรับจ้างจะมีมากในระบบพืชไร่และปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และมีน้อยในระบบพืชผักในโรงเรือน และกาแฟผสมผสานไม้ผล

สำหรับครัวเรือนตัวอย่างในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และน่าน สัดส่วนรายได้สุทธิการเกษตรต่อรายได้สุทธิรวมสูงประมาณร้อยละ 42-68 ใน 3 ระบบพืชหลัก คือ ระบบผักทอง พืชผักปลอดสารต่ออินทรีย์ และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ส่วนอีก

3 ระบบพืชหลักคือ ระบบกาแฟ มะม่วง และมันสำปะหลังมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 25 ครึ่งเรือนตัวอย่างในจังหวัดเหล่านี้มีการพึ่งพารายได้จากการเกษตรสูงกว่าครึ่งเรือนตัวอย่างจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งมีสัดส่วนนี้แค่ราวร้อยละ 15-20 ระบบพืชทอง มะม่วง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มีรายได้สุทธิรวมราว 126,000-190,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ระบบกาแฟและพืชผักปลอดสารต่ออินทรีย์ มีรายได้สุทธิรวมสูงถึงประมาณ 450,000-488,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ส่วนระบบมันสำปะหลัง ในปี พ.ศ. 2562 มีรายได้ รวมต่ำเพียง 73,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แต่ในปีอื่นๆ จะได้ราวปีละ 1 แสนบาทต่อครัวเรือนต่อปี

ในครัวเรือนตัวอย่างในกลุ่มนี้ ถ้าแบ่งตามกลุ่มรายได้จะได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มรายได้สูง คือ กลุ่มกาแฟ และกลุ่มพืชผักปลอดสารต่ออินทรีย์ (>400,000 บาท) ทั้งสองกลุ่มมีรายได้ เกษตรปานกลาง แต่มีรายได้จากแหล่งอื่นสูง (ค่าขายและเงินเดือน) กลุ่มรายได้ปานกลาง คือ กลุ่มมะม่วง พืชทอง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ (100,000-200,000 บาท) โดยทั้ง 3 กลุ่ม มีรายได้จากการรับจ้างมาเสริม และกลุ่มสุดท้าย กลุ่มรายได้ต่ำ คือ กลุ่มมันสำปะหลัง (<100,000 บาท)

รายจ่ายอุปโภคและบริโภค ร้อยละ 50-70

รายจ่ายอุปโภคบริโภคในครัวเรือนสูงราว 35,000-62,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี สำหรับครัวเรือนตัวอย่างในจังหวัดกาฬสินธุ์ ในปี พ.ศ. 2561 มีค่าใช้จ่ายส่วนนี้สูงถึงร้อยละ 54-84 ของค่าใช้จ่ายรวมที่ไม่รวมค่าใช้จ่ายการศึกษาและการศึกษาของบุตรหลาน ใกล้เคียงกับครัวเรือนที่อำเภอสองแคว และอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ที่อยู่ระดับ 36,000-73,000 บาทต่อครัวเรือน แต่ที่จังหวัดน่านนี้คิดเป็นร้อยละ 40-70 ของค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายการศึกษาและการศึกษาของบุตรหลาน)

ส่วนครัวเรือนตัวอย่างที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน มีรายจ่าย อุปโภคบริโภคที่ระดับ 50,000-86,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี คิดเป็นร้อยละ 70-80 ส่วนในเรื่องค่าอาหารจะสูงในกลุ่มที่ส่วนใหญ่ไม่ได้ปลูกข้าว เช่น กาแฟ พืชทอง พืชผัก ปลอดสารต่ออินทรีย์ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ แต่ในกลุ่มที่ปลูกข้าวจะมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่า 40,000 บาทต่อปี แต่ในกลุ่มที่มีรายได้ดี เช่น กลุ่มพืชผักปลอดสารต่ออินทรีย์ และกาแฟมีค่าอาหารสูง เนื่องจากมีการซื้อหาอาหารที่เป็นอาหารกลุ่มราคาแพงเพิ่มขึ้น เช่น เนื้อสัตว์ ผลไม้

รายจ่ายคมนาคมสื่อสาร ร้อยละ 20-40

ครัวเรือนตัวอย่างที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน มีค่าใช้จ่ายการคมนาคมสื่อสาร ร้อยละ 19-24 ของรายจ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายการศึกษาและการศึกษาของบุตรหลาน) ค่าเดินทางเปรียบเสมือนความจำเป็นรองจากค่าใช้จ่ายด้านอาหาร เกษตรกรส่วนใหญ่มีรถจักรยานยนต์ และรถยนต์ บางครัวเรือนมีสมาชิก 3 คน มีรถถึง 3 คัน เดินทางด้วยรถทุกวันแม้ระยะทางจะใกล้มาก ไม่ว่าจะ

ไปสวน ไปร้านค้า ไปตลาด ส่วนกลุ่มในระบบพึ่งพาการปลูกกาแฟ และพืชผักปลอดสารต่ออินทรีย์นั้นมีการเดินทางเข้าเมืองบ่อย เพราะเกษตรกรติดต่อตลาดข้างนอกบ่อย กลุ่มข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีที่ดินทำกินไกลจากบ้านมาก และอยู่ไกลตลาดจึงต้องเสียค่าใช้จ่ายเดินทางสูง

“เมื่อก่อนที่มีเงินก็จากสหรณ์ที่เดียว ชาวบ้านไม่ดิ้นไม่ได้เลย ไม่มีรถ ไม่มีบ้านหันเลย มีแต่ข้าราชการที่บ้าน มีรถ ตั้งแต่มี ธ.ก.ส. มากู้ซื้อที่ดิน ซื้อรถได้”

จักรพงษ์ อันทอง (2563)

ครัวเรือนกลุ่มชาติพันธุ์ที่อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการคมนาคมสื่อสารและบุตรหลาน ซึ่งกลายเป็นหนึ่งในค่าใช้จ่ายจำเป็นของครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 25-46 ของค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายการศึกษาและการศึกษาของบุตรหลาน) ซึ่งสูงกว่ากลุ่มกิ่งเมืองกิ่งชนบทในอำเภอภูเพียง ซึ่งมีค่าใช้จ่ายด้านนี้ร้อยละ 18-39 ของค่าใช้จ่ายรวม ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการคมนาคมส่วนหนึ่งมาจากพฤติกรรมการใช้ชีวิตที่เปลี่ยนไปของเกษตรกร โดยเกษตรกรนิยมเดินทางไปพักผ่อนหย่อนใจ และซื้อของใช้ในตัวเอง (น่าน) เกือบทุกเดือน ซึ่งทำให้มีต้นทุนค่าคมนาคมสูงขึ้น นอกจากนั้นเป็นค่าโทรศัพท์และอินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่

รายจ่ายการศึกษาบุตรหลาน ร้อยละ 15-30

“คนฐานะปานกลางชอบหมุ่นหนี่ เป็นวัยทำงานอายุ 30-50 ปี ที่กำลังส่งลูกเรียนให้จบ ม.ปลาย ต้องส่งลูกเรียนมหาวิทยาลัย”

จักรพงษ์ อันทอง (2563)

ในด้านค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตรหลาน ค่าใช้จ่ายส่วนนี้จะเพิ่มขึ้นเมื่อบุตรหลานมีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นสำหรับครัวเรือนที่มีบุตรหลาน กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน มีค่าใช้จ่ายส่วนนี้คิดเป็นร้อยละ 15-32 ของค่าใช้จ่ายรวม (ค่าใช้จ่ายรวมการศึกษา แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร) แต่สูงขึ้นสำหรับกลุ่มกิ่งเมืองกิ่งชนบท อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน คิดเป็นร้อยละ 20-73 ของค่าใช้จ่ายรวม (ค่าใช้จ่ายรวมการศึกษา แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร) (หากบุตรหลานเรียนระดับอุดมศึกษา เกษตรกรจะมีรายจ่ายมากกว่า 1 แสนบาทต่อปี) และครัวเรือนตัวอย่างที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน มีค่าใช้จ่ายการศึกษาบุตรหลานคิดเป็นร้อยละ 7-26 ของค่าใช้จ่ายรวม (ค่าใช้จ่ายรวมการศึกษา แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร) แต่ครัวเรือนตัวอย่างจังหวัดกาฬสินธุ์ คิดเป็นร้อยละ 15-20 ของค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน (ค่าใช้จ่ายรวมการศึกษา แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร)

“คนที่กล้ากู้ยืมทุน (พ่อเลี้ยงนอกระบบ) เพราะเขาก็ให้ลูกไปทำงานต่างประเทศ ก็ช่วยเหลือกันแบบนั้นไป แต่ถ้าจะไปกู้ลงทุนการเกษตรส่วนใหญ่ทุนจะไม่กล้าให้ ถ้าให้รับซื้อผลผลิตก็เอาอยู่”

จักรพงษ์ อันทอง (2563)

โดยทั่วไปแล้ว ครัวเรือนเกษตรกรเริ่มมีค่าใช้จ่ายมากขึ้นเมื่อบุตรเริ่มมีการศึกษา และสูงขึ้นเมื่อบุตรมีการศึกษาสูงขึ้น ค่าใช้จ่ายที่พบเป็นทั้งค่าใช้จ่ายทั่วไปและค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับการเดินทาง ค่าใช้จ่ายจะสูงมากขึ้นเมื่อบุตรเรียนในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายและระดับมหาวิทยาลัย เกษตรกรคาดหวังที่จะใช้เงินรายได้จากการเกษตรเพื่อใช้ในการศึกษาบุตรหลาน แต่มักไม่เพียงพอ เกษตรกรจึงทำงานนอกเกษตรเพื่อใช้เป็นค่าใช้จ่ายบุตรหลาน และเริ่มมีการนำเงินกู้ยืมมาใช้จ่ายเพื่อการศึกษาด้วย โดยเกษตรกรบางส่วนจะหมุนเวียนเงินเกษตร เงินนอกเกษตรและเงินกู้ยืม เพื่อใช้จ่ายในการศึกษาบุตร แต่ก็ยังมีเกษตรกรบางส่วนที่ให้บุตรหลานกู้ยืมเงิน กยศ. เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระของตนเอง

แหล่งการกู้ยืมเงินของครัวเรือนเกษตรกร

กู้ ธ.ก.ส. ทุกปี ไม่เข้มงวด แต่ขอให้ง่ายครม

การผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรส่วนใหญ่พึ่งพาทุนจากการกู้เงินที่มีการกู้เป็นประจำทุกปี (กู้ในช่วงต้นฤดูการผลิตและชำระหนี้คืนเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต) จากนโยบายของภาครัฐในปี พ.ศ. 2547 ทำให้เกษตรกรกู้จากพ่อเลี้ยงน้อยลง (เกือบไม่มีแล้ว) และหันไปกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และกองทุนหมู่บ้านมากขึ้น ส่วนใหญ่มียอดเงินกู้มากกว่าต้นทุนการผลิต ทั้งนี้ เกษตรกรจะจัดสรรเงินกู้บางส่วนไปใช้ออกภาคการเกษตร ซึ่งไม่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น ใช้จ่ายเพื่อการบริโภค ใช้จ่ายที่เกี่ยวกับบุตรหลาน ซื้อมาพาทนุ เป็นต้น โดยทั่วไปเกษตรกรจะใช้เงินกู้เพื่อการเกษตรเพียงครั้งหนึ่ง ที่เหลือจะถูกใช้จ่ายในครัวเรือน รวมถึงการใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับบุตรหลาน นอกจากนี้ บางรายนำเงินกู้ทั้งหมดไปซื้อสินทรัพย์ โดยเฉพาะยานพาหนะ และใช้สร้างหรือปรับปรุงที่อยู่อาศัย ดังนั้น หากรายรับจากการผลิตทางการเกษตรไม่เป็นไปตามที่คาดหมาย เช่น เกิดภัยพิบัติ (น้ำท่วม พายุ ภัยแล้ง) ราคาผลผลิตตกต่ำ ก็จะนำมาสู่จุดเริ่มต้นของการสะสมพอกพูนหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร

หลาน ซื้อมาพาทนุ เป็นต้น โดยทั่วไปเกษตรกรจะใช้เงินกู้เพื่อการเกษตรเพียงครั้งหนึ่ง ที่เหลือจะถูกใช้จ่ายในครัวเรือน รวมถึงการใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับบุตรหลาน นอกจากนี้ บางรายนำเงินกู้ทั้งหมดไปซื้อสินทรัพย์ โดยเฉพาะยานพาหนะ และใช้สร้างหรือปรับปรุงที่อยู่อาศัย ดังนั้น หากรายรับจากการผลิตทางการเกษตรไม่เป็นไปตามที่คาดหมาย เช่น เกิดภัยพิบัติ (น้ำท่วม พายุ ภัยแล้ง) ราคาผลผลิตตกต่ำ ก็จะนำมาสู่จุดเริ่มต้นของการสะสมพอกพูนหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร

ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้ ธ.ก.ส ประมาณ 100,000-200,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ธ.ก.ส. เป็นแหล่งสินเชื่อสถาบันที่สำคัญที่สุด โดยเฉพาะในครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่มีหลักทรัพย์ เกษตรกรสามารถใช้กลุ่มค้ำประกันเงินกู้ได้ เกษตรกรสามารถกู้ได้ทุกปี และสามารถกู้ได้ทั้งระยะสั้นและระยะยาว และสามารถกู้ได้หลายสัญญา หากเป็นลูกค้าชั้นดี เช่น สามารถกู้เพื่อซื้อเครื่องจักร กู้เพื่อลงทุนเกษตร กู้จากบัตรเกษตรกรสุขใจ และกู้จาก A-Cash รวมถึง

โครงการสินเชื่ออื่นๆ ที่ ธ.ก.ส. จัดทำขึ้น เกษตรกรทำสัญญา กับ ธ.ก.ส. เพื่อกู้เงินมาจ่ายให้ทางร้านหรือปิดไฟแนนซ์ มักไม่พบการใช้ผิดวัตถุประสงค์ แต่สำหรับเงินกู้ที่ใช้เพื่อลงทุนเกษตรในระยะยาว เช่น การปรับปรุงพื้นที่ปลูกพืช พบว่า บางทีมีการกู้ยืมเงินในวงเงินที่มากกว่าที่จำเป็น หรือมีการจัดสรรเงินบางส่วนไปใช้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน หรือเป็นค่าใช้จ่ายของบุตรหลานที่เรียนอยู่ การกู้เงินจาก ธ.ก.ส. นั้น เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่าเป็นไม่เข้มงวดว่านำเงินไปใช้อะไร ขอเพียงมีเงินจ่ายคืนตามกำหนดเท่านั้น เช่นเดียวกับเงินกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านและเงินออมทรัพย์

กองทุนหมู่บ้าน กู้ง่าย ดอกเบี้ยต่ำ เสริมสภาพคล่อง

ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่เป็นหนี้มักจะกู้เงินมากกว่า 1 แหล่ง แหล่งเงินกู้ที่สำคัญรองลงมาคือกองทุนหมู่บ้าน เกษตรกรจะกู้กองทุนหมู่บ้านรายละ 20,000 – 40,000 บาท หรือไม่เกิน 50,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี กองทุนหมู่บ้าน เป็นแหล่งเงินกู้สำคัญที่เพิ่มสภาพคล่องให้กับครัวเรือนได้โดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน เป็นแหล่งเงินกู้ที่เข้าถึงง่าย ดอกเบี้ยต่ำ คุ้นเคยและมีการกู้ยืมอย่างต่อเนื่อง โดยกองทุนหมู่บ้านมีการจัดการแตกต่างกันไปตามหมู่บ้าน ทั้งในด้านเงื่อนไขการชำระเงินและอัตราดอกเบี้ย ทั้งนี้ การจัดการกองทุนหมู่บ้านที่มีการจัดการได้ดีและมีดอกเบี้ยต่ำ เป็นแหล่งพึ่งพาให้กับเกษตรกรสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายทั่วไปให้กับครัวเรือน

สหกรณ์การเกษตร ต้องรักษาเครดิต

สหกรณ์เป็นอีกแหล่งที่สำคัญในการให้กู้ยืมเงินเพื่อการเกษตร ทั้ง ธ.ก.ส. และสหกรณ์ มีการกำหนดสถานะชั้นความน่าเชื่อถือของเกษตรกรหรือสมาชิก เพื่อกำหนดทั้งอัตราดอกเบี้ย และจำนวนเงินที่สามารถกู้ได้ การให้กู้ยืมพิจารณาจากการประมาณรายได้ของเกษตรกรเพื่อประเมินความสามารถในการชำระหนี้ ส่วนการยื่นขอกู้ของเกษตรกรจะแตกต่างกันบ้างตามลักษณะการผลิต เช่น กลุ่มที่จำเป็นต้องการลงทุนเกษตรในระยะยาว ในเครื่องจักร และการปรับปรุงพื้นที่และการปลูก ดังที่เห็นได้จากกลุ่มผู้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง และมะม่วง ดังนั้น ครัวเรือนส่วนใหญ่จะพยายามคืนเงินกู้จาก ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์ โดยหากรายได้ไม่พอจะใช้เงินกู้จากแหล่งอื่น เช่น กองทุนหมู่บ้าน ออมทรัพย์ชุมชน ญาติ เพื่อนบ้าน และนายทุน เพื่อคืนเงินกู้จาก ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์ ด้วยเหตุผลที่สำคัญคือ เพื่อรักษาระดับอัตราดอกเบี้ยกับ ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์ สถานะชั้นที่มีกับ ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์ เพื่อให้มีดอกเบี้ยที่ต่ำเมื่อต้องกู้หรือได้รับสิทธิพิเศษ

แหล่งกู้อื่นๆ วงเงินไม่สูงมาก

นอกจากนั้น เกษตรกรยังสามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ได้จากแหล่งอื่นๆ อีก มีทั้งกองทุนที่ดูแลโดยภาครัฐ และกองทุนที่จัดการกันเองในกรรมการหมู่บ้าน กองทุนที่จัดการกันเองในกลุ่มเกษตรกร หรือแม้แต่กองทุนที่จัดการกันเองในกลุ่มเครือญาติ ในหลายพื้นที่เกษตรกรให้บางพื้นที่มีการกู้ยืมจากกลุ่มวิสาหกิจได้ โดยกลุ่มวิสาหกิจจะทำหน้าที่คล้ายพ่อเลี้ยง

สินเชื่อนอกระบบ ให้ความช่วยเหลือสมาชิกที่ปลูกพืชด้วยการให้สินเชื่อบริการผลิตและรับซื้อผลผลิตคืน เพื่อหลีกเลี่ยงหนี้และเปิดให้สมาชิกกู้ยืมเงินสดได้โดยมีผู้ค้ำประกันเงินกู้ อย่างไรก็ตาม การชำระคืนเงินกู้ของวิสาหกิจฯ ไม่มีการประเมินรับรองตามกฎหมาย แต่ใช้มาตรการทางสังคมเป็นเงื่อนไขในการชำระคืน นอกจากนี้ บางชุมชนยังมีกองทุนออมทรัพย์ชุมชน เป็นแหล่งเงินกู้ในชุมชนที่เกษตรกรเข้าถึงได้เกือบทุกครัวเรือน เกษตรกรจะกู้ได้ตามเงินออมที่มีและมีวงเงินกู้ที่ไม่สูง แต่มีสภาพคล่องมากเนื่องจากเกษตรกรสามารถกู้ได้ทุกเดือน

การกู้นอกระบบ

ด้านการกู้ยืมนอกระบบ พบว่า มีอยู่น้อยเนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรมีแหล่งกู้ยืมหลายแหล่ง มีแหล่งเงินกู้ทั้งระยะสั้นและระยะยาวในระบบหรือกึ่งระบบ เช่น ธ.ก.ส. สหกรณ์การเกษตร กองทุนหมู่บ้าน หรือกองทุนออมทรัพย์ชุมชน เป็นต้น

“เงินกู้หมวดกันน็อคไม่ค่อยเห็นแล้ว ตั้งแต่มีกองทุนหมู่บ้าน มีแต่พวกที่เล่นการพนันเท่านั้นแหละที่กล้ายืม”
 (ศิวาพร ฟองทอง, 2563)

โดยเฉพาะกองทุนหมู่บ้าน และกองทุนออมทรัพย์ชุมชน ซึ่งมีความยืดหยุ่นในการกู้ ในภาคเหนือตอนบน ยังพบการกู้ยืมจากนายทุนนอกระบบในกลุ่มผู้ปลูกข้าวโพด 2-3 รายเท่านั้น ในบางพื้นที่ ครัวเรือนเกษตรกรมีการจัดตั้งกองทุนวิสาหกิจชุมชนขึ้น ทำหน้าที่คล้ายๆ นายทุนเงินกู้ เช่น กองทุนวิสาหกิจชุมชนกลุ่มปลูกข้าวโพด ในตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน เปิดให้สมาชิกกู้ยืมเงินสดได้โดยมีผู้ค้ำประกันเงินกู้ คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 อีกทั้ง สมาชิกผั่งได้รับสวัสดิการสำหรับการอุปโภคบริโภค การกู้ยืมมีความยืดหยุ่นสูง สมาชิกไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ และสามารถพูดคุยเพื่อผ่อนผันการชำระหนี้กับคณะกรรมการได้ อย่างไรก็ตาม การชำระคืนเงินกู้ของวิสาหกิจฯ ไม่มีการประเมินรับรองตามกฎหมาย แต่ใช้มาตรการทางสังคมเป็นเงื่อนไขในการชำระคืน ส่วนครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกล่าวว่า

ครัวเรือนที่ยังพึ่งการกู้นอกระบบอยู่บ้างคือ ช่วงต้องคืนเงินกู้กองทุนหมู่บ้าน หรือ ธ.ก.ส เกษตรกรบางรายไม่มีเงินพอที่จะไปยืมเงินนอกระบบมาสัก 7-14 วัน พอได้เงินกู้งวดใหม่มาก็จะนำเงินไปใช้หนี้เงินกู้นอกระบบ เรียกระบบนี้ว่าเป็นการ “ใช้หนี้หมุนหนี้” หรือเรียกง่ายๆ ว่า “หนี้หมุน” ในบางกรณีจะเกิดช่องทางพิเศษในการหาเงินคืนหนี้ คือ ลูกหนี้จะเอาบัตร ATM ผ่ากไว้กับนายทุน เมื่อเงินกู้โอนเข้าบัญชี นายทุนก็สามารถไปกดเอาเงินได้เลย ซึ่งการให้กู้แบบนี้ นายทุนจะไม่มีความเสี่ยงเลย เมื่อมีเงินโอนเข้าบัญชีลูกหนี้ นายทุนก็สามารถไปกดเงินจากบัตร ATM ได้เลย การปล่อยกู้แบบนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาคืนเงินกู้ระยะสั้น ของ ธ.ก.ส. ด้วยเช่นกัน ดอกเบี้ยจากแหล่งทุนนอกระบบชาวบ้านเรียก “ดอกนอก” (ดอกเบี้ยของเงินทุนในระบบ เรียก “ดอกใน”) ซึ่งมีการคิดดอกเบี้ยแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับเจ้าของเงินทุน เช่น ร้อยละ 1.5 บาทต่อสัปดาห์ หรือร้อยละ 5 บาทต่อ

2-3 สัปดาห์ เป็นต้น แต่ก็ยังเป็นช่องทางที่จะช่วยครัวเรือนเกษตรกร “หมุนหนี้” ได้

การเกษตรรายได้ดี ยังเป็นทางออก

เกษตรกรหลายพื้นที่ในพื้นที่ศึกษายังมีปัญหานี้พอกพูนอยู่ เมื่อเกิดความไม่แน่นอนทางรายได้ทางการเกษตร หรือมีการใช้จ่ายเกินรายได้ที่คาดว่าจะได้ กลุ่มในพื้นที่ศึกษาที่มีภาระหนี้สูงสุดเมื่อเทียบกับรายได้ คือ เกษตรกรในกลุ่มปลูกข้าวโพดทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ มีสัดส่วนของหนี้สะสมต่อรายได้ต่อเดือนสูงถึง 20-36 เท่า รองลงมาคือเกษตรกรในกลุ่มมันสำปะหลัง อ้อย หม่อนไหม ยางพารา และ ระบบข้าวและข้าว-พืชผัก ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีสัดส่วนนี้สูงอยู่ คือประมาณ 10-20 เท่า ซึ่งเมื่อเทียบกับสัดส่วนในการศึกษาอื่นก็ยิ่งพบว่าสูง เช่น ในรายงานของเดชรัต สุขกำเนิด (2562) รายงานว่าในปี พ.ศ. 2560 ครัวเรือนเกษตรกรไทยมีอัตราของหนี้สินต่อรายได้ต่อเดือนเท่ากับ 7.8 เท่า แต่ถ้าเป็นเกษตรกรผู้เช่าจะมีสัดส่วนนี้สูงขึ้นไปเป็น 8.8 เท่า และมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2558) รายงานว่าครัวเรือนเกษตรกรที่ยากจน (ตามเส้นความยากจน) โดยเฉลี่ยมีความเสี่ยงสูงขึ้นมากนับตั้งแต่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจโลก โดยเกษตรกรกลุ่มนี้มีภาระหนี้สินสูงกว่ารายได้ต่อเดือนถึงราวๆ 25 เท่า ส่วนเกษตรกรไม่ยากจนมีสัดส่วนนี้เพียง 7 เท่า ในปี พ.ศ. 2556 เท่านั้น

แม้ว่ารายงานในโครงการวิจัย 3 เรื่องนี้ จะไม่ได้แยกเกษตรกรตามเส้นความยากจน แต่ดูจากสัดส่วนหนี้สินแล้วพบว่า ส่วนใหญ่ยังเป็นเกษตรกรยากจนที่ยังมีปัญหานี้สูงอยู่ โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและจังหวัดน่าน ในภาคเหนือ แต่หนี้ที่เกิดขึ้น ไม่ใช่หนี้ในภาคเกษตรเท่านั้น เป็นหนี้ที่ก่อจากการบริโภคในครัวเรือน ซื้อทรัพย์สิน และการใช้จ่ายการศึกษาของบุตรหลานเป็นสัดส่วนที่สูงทีเดียว โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีปัญหานี้จะมีหนี้ราว 150,000-300,000 บาทต่อครัวเรือน แต่กลุ่มที่มีหนี้ต่ำกว่า 100,000 บาทมักจะไม่มีปัญหาเรื่องการชำระหนี้ โดยทั่วไปสัดส่วนหนี้สะสมต่อรายได้ต่อเดือนไม่ควรสูงกว่า 10 เท่า นอกจากนี้ ครัวเรือนควรมีรายได้นอกการเกษตร เช่น การจ้างงานนอกเกษตร หรือ เงินโอนจากสมาชิกในครัวเรือนจากอาชีพนอกเกษตรในการเสริมสภาพคล่องทางการเงินและการชำระหนี้ในแต่ละปีด้วย

กลุ่มในพื้นที่ศึกษาที่มีภาระหนี้สูงสุด
เมื่อเทียบกับรายได้ คือ
“เกษตรกรในกลุ่มปลูกข้าวโพด”
ทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ
มีสัดส่วนของหนี้สะสมต่อรายได้ต่อเดือนสูงถึง
20-36 เท่า

การทำเกษตรในบางระบบพืชในพื้นที่ศึกษา พบว่าสามารถทำรายได้ได้ดี ลดความเสี่ยงและสามารถเกิดการจัดการการเงินที่ดีได้ เช่น กลุ่มเกษตรกรในระบบไม้ผล พืชผัก

ปลอดสารต่ออินทรีย์ พืชผักในโรงเรือน กาแฟ มีภาระหนี้ต่อรายได้ต่อเดือนไม่สูงมาก เพียง 3-10 เท่า แต่ครัวเรือนต้องมีความหลากหลายในระบบการผลิต มีนวัตกรรมใหม่ๆ ทั้งด้านพืช สัตว์ และการแปรรูปผลผลิต สามารถเข้าถึงตลาด เกิดการรวมกลุ่มและมีการจัดการเรื่องน้ำที่ดี ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะได้มาจากการส่งเสริมอย่างต่อเนื่องและถูกทางจากภาครัฐ และองค์การนอกภาครัฐ (NGOs) ที่เกี่ยวข้องระดับพื้นที่ ซึ่งเป็นแนวทางเดียวกับข้อสรุปของ โสมรัตน์ จันรัตน์ และคณะ (2562) และจิรัฐ เจนพิงพร และคณะ (2562) และกวิณ มุสิกกา และคณะ (2562) เพียงแต่ยังไม่ได้เป็นนโยบายทั่วไปในวงกว้างของภาครัฐ

สถาบันการเงินจากมุมมองของเกษตรกร

สถาบันการเงินขนาดใหญ่ของรัฐมีการกำหนดขึ้นของเกษตรกร ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ต้องการรักษาระดับชั้นของตนให้อยู่ในความน่าเชื่อถือที่ดีที่สุด เพื่อให้สามารถได้รับอัตราดอกเบี้ยในการกู้ยืมที่ต่ำที่สุด

นอกจากการกู้ระยะสั้นแล้ว พบว่า มีบางครัวเรือนที่เครดิตดี สามารถใช้เงินสินเชื่อจากการใช้บัตรสินเชื่อเกษตรกร และการกู้ A-cash เพื่อใช้จ่ายที่จำเป็นในครัวเรือนได้มีอัตราดอกเบี้ยเท่ากับการกู้เงินในระยะสั้น

เงินกู้จากสถาบันการเงินบางแห่งเข้าถึงได้ง่าย เชื้อนไข ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ไม่ต้องระบุวัตถุประสงค์ในการกู้ยืมเงินมีการบริหารกองทุนโดยกรรมการในชุมชนเอง มีอัตราดอกเบี้ยที่ถูกกว่าเงินจากที่อื่น บางพื้นที่ที่มีมาตรการช่วยเหลือสมาชิกในการใช้หนี้ และกู้ยืมใหม่ เช่น หาแหล่งทุนอิสระบงให้กู้ชั่วคราว เพื่อนำเงินมาใช้กองทุน และในระยะเวลา 2 อาทิตย์ก็ได้เงินกู้งวดใหม่มาใช้มีการบังคับการออมเพื่อเป็นหลักประกันในการกู้ยืมเงินของชุมชน

ออมทรัพย์ชุมชนในรูปแบบต่างๆ เป็นการส่งเสริมการออมที่มีความสำคัญมากกับครัวเรือนทุกกลุ่ม เพื่อเป็นหลักประกันในการกู้ยืมเงินของชุมชน โดยเงินออมส่วนใหญ่มาจากการเก็บเล็กผสมน้อย รายได้จากค่าจ้างต่อเดือน และรายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตร สถาบันการเงินจะมีการบริหารแบบให้สามารถกู้เป็นรอบปี หรือให้กู้ได้ทุกเดือน หรือให้กู้ฉุกเฉิน สามารถกู้ในช่วงเวลาไหนก็ได้ทั้งปี โดยมีเงื่อนไขว่าสมาชิกออมทรัพย์สามารถกู้ได้สูงสุดเท่ากับจำนวนเงินที่มีการออมของแต่ละคน หากผู้กู้ใช้หนี้หมดสามารถกู้เงินในงวดต่อไปได้เลย สามารถกู้ไปคืนเงินกู้ยืมจากแหล่งอื่นได้

ไม่ยากกู้ก็ต้องกู้ เพราะรักษาสถิติ

จากข้อมูลกรณีศึกษา พบว่า มีเกษตรกรบางส่วนจะมีการกู้เกินกว่าจำนวนเงินที่จำเป็น และมีการใช้เงินกู้ไม่ตามวัตถุประสงค์ เพื่อนำไปใช้ในการใช้จ่ายอื่นๆ เช่น สร้างต่อซ่อมแซมบ้าน ซื้อรถต่อยานพาหนะ ซื้อสินทรัพย์อื่นๆ หรือสำรองไว้ใช้จ่ายในครัวเรือน ทั้งๆ ที่เวลาผู้กู้เป็นการกู้เพื่อการเกษตร แต่ไม่ได้มีการเข้มงวดการใช้ตามวัตถุประสงค์แต่อย่างใด

เกษตรกรบางส่วนมีความเห็นว่า สถาบันการเงินของรัฐเน้นนโยบายส่งเสริมการกู้ยืมมากกว่านโยบายการปลดหนี้ ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินสะสมไม่รู้จบ เช่น นโยบายการพักชำระหนี้ เป็นนโยบายที่ทำให้ความเข้มงวดทางการเงินของครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าจะเป็นมาตรการที่มีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือครัวเรือนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกัน นโยบายการพักชำระหนี้ก็มีส่วนทำให้ครัวเรือนไม่สามารถหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ เพราะแม้แต่ครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระหนี้ก็สมัครเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้เช่นกัน

ความง่ายในการกู้เงินอาจเป็นดาบสองคม เช่น มีเกษตรกรรายหนึ่งแบ่งปันให้ฟังว่า เมื่อตนเองกำลังจะปิดหนี้ก้อนเดิมกับสถาบันการเงินแห่งหนึ่ง ก็ได้รับข้อเสนอจากสถาบันการเงินดังกล่าวให้กู้ใหม่เพื่อนำไปใช้ซื้อรถไถเดินตาม ขณะเดียวกันก็สามารถกู้เพิ่มเติมเพื่อนำไปผ่อนชำระรถกระบะและซื้อที่ดินได้อีก ทำให้เขาต้องเป็นหนี้อย่างไม่รู้จบสิ้น

“แม้ว่าสถาบันการเงิน เขาไม่อยากจะให้เราหมดหนี้หรือจากที่เขาเสนอให้เราขยับต่อสิ เขาอยากได้ดอกเบี้ยจากเรา เขาบอกแม้ว่าเงิน 700,000 มาเอาวันไหนก็ได้”

กิตติพร พงทอง (2563)

สำหรับครัวเรือนที่มีหลักทรัพย์เกษตรกรสามารถที่จะเสนอขอกู้เพิ่มขึ้นได้จากการตราหลักทรัพย์ และเงินกู้ส่วนนี้เองเป็นส่วนที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรเป็นลูกหนี้เรื่อยมา

สรุปและวิจารณ์ผล หนี้เป็น New Normal

การศึกษาเรื่องภาวะหนี้และการจัดการการเงินของเกษตรกรในหลายระบบการผลิต ทั้งในภาคตะวันออกเหนือและภาคเหนือตอนบน สามารถสรุปได้ว่า ครัวเรือนเกษตรกรไทยต้องพึ่งพาเงินกู้อย่างมากในการผลิตการเกษตรและการดำรงชีพในยุคปัจจุบัน ลำพังการทำเกษตร ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้ขาดทุนเงินสดจากการทำการเกษตร แต่รายได้สุทธิที่เหลือจากการเกษตรนั้นไม่เพียงพอที่จะยังชีพสำหรับสมาชิกในครัวเรือนที่มีค่าใช้จ่ายอุปโภค บริโภค การคมนาคม สื่อสาร เบ็ดเตล็ดและการศึกษาของบุตรหลานที่เพิ่มขึ้น ผลจากการศึกษา พบว่า ในทุกพื้นที่ มีค่าใช้จ่ายด้านการคมนาคม และการสื่อสารที่สูง (ร้อยละ 18-40 ของรายจ่ายรวมของครัวเรือน) ค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นส่วนหนึ่งมาจากพฤติกรรมการใช้ชีวิตที่เปลี่ยนไปของเกษตรกร เป็นค่าน้ำมันรถ ค่าผ่อนรถจักรยานยนต์ ค่าโทรศัพท์และอินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่

นอกจากนั้น ในบางพื้นที่ ค่าใช้จ่ายด้านสุรา บุหรี่ หวย และงานบุญงานสังคมนั้นก็ยังคงสูงอยู่ เกษตรกรมักไม่ได้มีทัศนคติว่าการมีหนี้เป็นสิ่งที่น่าละอายแต่อย่างใด การมีหนี้ถือเป็นเรื่องปกติ โดยเฉพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ สำหรับคนรุ่น Gen X มักจะเป็นหนี้เพราะต้องดูแลครอบครัว คุ้มค่าเพื่อการศึกษาของบุตร ใช้จ่ายในครอบครัวและลงทุน มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้

อย่างต่อเนื่อง ส่วนคนรุ่น Gen Y มีภาระค่าใช้จ่ายที่มากขึ้น จึงทำให้ต้องก่อหนี้ และมีทัศนคติว่าการก่อหนี้ไม่ได้น่ากลัว ตราบใดที่ยังสามารถหาเงินจ่ายหนี้ได้อยู่ ครอบครัวอยากได้อะไรก็ซื้อ แล้วทำงานหาเงินใช้หนี้ อย่างไรก็ตาม บางที Gen Y ก็ก่อหนี้ที่มากเกินไป และเร็วเกินกำลังรายได้ของตนได้ และสุดท้ายเกษตรกรรุ่นพ่อแม่ Baby Boomer ยังมีความกลัวว่าใช้หนี้ไม่หมดแล้วจะกลายเป็นภาระของลูกหลาน

มูลเหตุแห่งหนี้ด้านการลงทุนการผลิต ด้านความคาดหวังที่จะได้รายได้ในอนาคต ด้านกระแสเงินที่อาจขาดแคลนระหว่างปี และด้านทัศนคติต่อหนี้ที่ไม่เห็นการกู้เป็นเรื่องผิดปกติ เป็นมูลเหตุหลักและเป็นมูลเหตุการกู้ที่หนี้ที่เกิดขึ้นเกษตรกรยังพอจัดการได้ แต่มูลเหตุของหนี้ ด้านการบริโภคในครัวเรือนที่มากขึ้นตามมาตรฐานการครองชีพแบบใหม่ **“ของมันต้องมี”** และการกู้ตามเหตุการณ์จำเป็น โดยสถานการณ์บังคับนั้น เป็นมูลเหตุที่ทำให้การจัดการหนี้ยากขึ้น

แหล่งกู้ไม่มีปัญหา แต่กู้มากเกินเกิดปัญหา

การเข้าถึงแหล่งเงินทุนไม่ใช่ปัญหาสำคัญของครัวเรือนเกษตรกรในปัจจุบัน การเข้าถึงแหล่งทุนมีหลากหลายแบบและเข้าถึงง่ายขึ้น การกู้ยืมจากแหล่งการกู้ยืมนอกระบบในปัจจุบันมีน้อยและมีก็เป็นรายการยืมระยะสั้นๆ ไม่ถึงเดือน เพื่อนำมาหมุนหนี้ในระบบ อย่างไรก็ตาม การกู้เงินที่ง่ายขึ้น ความไม่ได้เข้มงวดในการใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ นอกจากการชำระหนี้อย่างตรงเวลา ทำให้ครัวเรือนมีหนี้สินง่ายขึ้น การชำระหนี้ส่วนใหญ่แล้ว สามารถทำได้สำหรับหนี้ของ ธ.ก.ส.ที่เป็นหนี้ระยะสั้น เนื่องจากเกษตรกรต้องการรักษาเครดิตการกู้เพื่อการกู้ในรอบถัดไป หนี้ที่ยืมจากส่วนอื่น เช่น กองทุนหมู่บ้านและวิสาหกิจชุมชน ก็เป็นหนี้ที่สามารถชำระได้ด้วยแรงกดดันทางสังคม แต่ครัวเรือนเกษตรกรมักมีการหมุนเวียนการชำระหนี้และการกู้หนี้จากแหล่งทุนต่างๆ เพื่อรักษาเครดิตของตนในการกู้รอบถัดไป แต่เนื่องจากถำรายได้ของครัวเรือนทั้งจากการเกษตรหรือจากแหล่งอื่นไม่มากพอกับค่าใช้จ่ายที่มีมากขึ้นหลายด้าน เงินที่เหลือในการชำระหนี้ในแต่ละปีมีไม่มากเพียงพอ บางทีเกษตรกรก็ชำระแต่ดอกเบี้ย ทำให้ยอดหนี้ไม่ลดลงและเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ

การออมเป็นทางออกในระยะยาว

ในด้านการออม พบว่า ปัจจุบันได้มีผลิตภัณฑ์หลายแบบที่ส่งเสริมการออมของครัวเรือนเกษตรกร ทั้งการประกันชีวิตและฅนาปนกิจสงเคราะห์ ผลิตภัณฑ์การออมใหม่ๆ ทำให้เกษตรกรที่มีหนี้ สามารถมีเงินก้อนใช้หนี้ เมื่อต้องเสียชีวิตลงหรือแม้แต่ในช่วงที่มีชีวิตอยู่ การกู้หนี้ของครัวเรือนเกษตรกร

มีความสัมพันธ์กับรายได้ที่คาดว่าจะได้ในปัจจุบัน และรายได้ในอนาคตตามวงจรชีวิตด้วย บุตรหลานเกษตรกรก็มีแนวโน้มลงทุนด้านประกันชีวิตและประกันสุขภาพ และการออมที่มีผลตอบแทนให้พ่อแม่ในครัวเรือนเกษตรกรมากขึ้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาทั้ง 3 โครงการวิจัยนี้ ได้เกิดข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อลดหนี้ และบริหารการเงินภาคครัวเรือนที่ดีขึ้นหลายประการ ได้แก่

ควรปรับนโยบายและโครงการของรัฐ

นโยบายของรัฐในการแก้ปัญหานี้บางนโยบายไม่ได้ส่งเสริมในการแก้ปัญหานี้ให้ครัวเรือนเกษตรกร เช่น นโยบายพักหนี้เกษตรกร ไม่ส่งเสริมให้เกษตรกรชำระหนี้เงินต้น และลดหนี้ โครงการวิจัยได้เสนอแนวทางการแก้ปัญหานี้หลายประการ เช่น ส่งเสริมการออมโดยออกผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ การส่งเสริมกิจกรรมการผลิตที่สามารถส่งเสริมได้ตลอดห่วงโซ่อุปทาน เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการการสร้างมูลค่า เพิ่มที่มาจาก การแปรรูป การปรับเปลี่ยนและวางแผนระบบ การผลิตตามความเหมาะสมของพื้นที่และโอกาสทางการตลาด การมีตลาดรองรับที่แน่นอน การสนับสนุนแหล่งน้ำ การส่งเสริมพืชผักปลอดสารต่ออินทรีย์ การทำเกษตรผสมผสาน การทำเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การส่งเสริมพืชอาหารในชุมชน การมีนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีการผลิตที่เกษตรกรสามารถผลิตและต่อยอดการผลิตได้ การสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดร้านค้าชุมชนและแหล่งรวบรวมผลผลิตภายในชุมชน การส่งเสริมการรวมกลุ่มและสร้างความเข้มแข็งในกลุ่มเกษตรกร การสร้างกองทุนระดับชุมชน การเพิ่มความสามารถในการจัดการหนี้จากทัศนคติในการดำรงชีวิต ซึ่งเหล่านี้เป็นนโยบายที่มากกว่าการเข้าถึงแหล่งเงินกู้และการผ่อนปรนการชำระหนี้เท่านั้น ส่วนนโยบายเกี่ยวกับสถาบันการเงินนั้น โครงการฯ เสนอแนะว่าควรมีการประกันภัยผลิตผลทางการเกษตร โดยแบ่งตามระดับความเสี่ยง การปรับลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกองทุนชุมชน การแก้ไขปัญหานี้สินครัวเรือนเกษตรกรแบบเจาะจงกรณี ควรพิจารณาตามลักษณะเป็นต้น

แนวทางการเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือนเกษตรกรให้เพียงพอและสม่ำเสมอ

การส่งเสริมให้มีการทำประกันภัยพืชผลรูปแบบเงินออมใหม่ๆ เช่น การออมด้วยการปลูกไม้ยืนต้น สำหรับเกษตรกรที่มีอายุมาก มีทักษะและประสบการณ์กับอาชีพเดิมอย่างพืชไร่และไม้ผล ควรมีการส่งเสริมอาชีพทางเลือกใหม่ให้สอดคล้องกับทักษะและประสบการณ์เดิม เช่น พืชผัก ปลอดภัย พืชผักโรงเรียน ปศุสัตว์ ประมง เป็นต้น หรือมีการส่งเสริมให้มีการใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมการผลิตที่เหมาะสมในกลุ่มที่ขาดที่ดินทำกิน หรือมีที่ดินทำกินน้อย ควรใช้ที่ดินนั้นในการปลูกพืชที่มีราคาสูง มีความประณีตในการผลิต เช่น การทำเกษตรอินทรีย์ การปลูกพืชในโรงเรือน เป็นต้น

ในการผลิตพืชไร่ อาจส่งเสริมการรวมกลุ่ม (และวิสาหกิจ) และทำการผลิตในลักษณะแปลงใหญ่ที่ใช้เทคโนโลยีช่วยในการผลิต เช่น เครื่องจักรกล ระบบการให้น้ำ เป็นต้น เพื่อแบ่งปันต้นทุนการผลิต ขณะเดียวกันก็เพื่อให้ได้ปริมาณผลผลิตที่คุ้มกับต้นทุนการขนส่งไปจำหน่ายเอง ณ ตลาดปลายทาง ควรส่งเสริมความเป็นไปได้ของการปล่อยเช่าที่ดินเพื่อทำเกษตรแปลงรวม โดยเฉพาะพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กและอยู่นอกเขตชลประทาน อาจให้มีการรวมแปลง (โดยเฉพาะที่ดินขนาดเล็ก) และปลูกพืช โดยมีการวางแผนและจำแนกการปลูกพืชตาม เมื่อสามารถรวมกลุ่มแปลงใหญ่แล้ว ควรมีการวางแผนการผลิตและการจัดการร่วมกัน เพื่อเชื่อมโยงเกษตรกรรมแปลงเล็กแปลงน้อย ให้มีขนาดที่สามารถรองรับเทคโนโลยีและการจัดการการผลิตใหม่ๆ โดยอาจมีคนวัยหนุ่มสาวเป็นผู้ให้บริการ (Service provider) หรือผู้ประกอบการภายในชุมชน

ในการส่งเสริมการผลิตทางการเกษตร ควรเลือกกิจกรรมการผลิตที่สามารถส่งเสริมได้ตลอดห่วงโซ่อุปทาน (Supply chain) เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการสร้างมูลค่าเพิ่มที่มาจาก การแปรรูปและการมีตลาดรองรับที่แน่นอน เช่น กรณี ไร่พื้นเมืองที่ต้องส่งเสริมตั้งแต่การผลิตลูกไก่ การเลี้ยงไก่ขุน การชำแหละ และการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ จนถึง การทำการตลาดทั้งภายในชุมชนที่เป็นตลาดท้องถิ่น (รองรับที่แน่นอน) และนอกชุมชนที่ต้องอาศัยการพัฒนามาตรฐาน

ในหลายจังหวัดมีข้อจำกัดในเรื่องของต้นทุนโลจิสติกส์ที่สูงกว่าพื้นที่อื่นๆ ซึ่งเป็นหนึ่งในเงื่อนไขที่ทำให้ต้องมีผลผลิตที่เพียงพอต่อการขนส่ง ดังนั้น ภาครัฐจึงควรให้การสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดร้านค้าชุมชนและแหล่งรวบรวมผลผลิตภายในชุมชน เพื่อเป็นศูนย์กลางติดต่อและขายผลผลิตให้กับผู้รับซื้อภายนอก นอกจากนี้ จากการศึกษาของธุรกิจส่งของและการเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้บริโภคที่หันไปสั่งซื้อของทางออนไลน์มากขึ้น ภาครัฐควรพัฒนา แพลตฟอร์มร้านค้าอิเล็กทรอนิกส์ สำหรับให้ชุมชนค้าขายผลผลิตบางประเภททั้งภายในพื้นที่ ชุมชนต่อต่างอำเภอต่อต่างจังหวัด เพื่อขยายตลาดให้กว้างมากขึ้น

แนวทางการเพิ่มความสามารถจัดการการเงินของเกษตรกร

เสริมสร้างวินัยทางการเงินในตนเอง โดยการปรับวิธีคิดเกี่ยวกับการออมในกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนชุมชน การสร้างเสริมพฤติกรรมออม เช่น การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การวางแผนทางการเงิน ซึ่งรวมการทำ “บัญชีครัวเรือน” การจัดทำหลักสูตรการวางแผนทางการเงินให้แก่เกษตรกร และให้มีการอบรมเชิงปฏิบัติการและให้หลักคิดการวางแผนทางการเงินให้แก่เกษตรกร เพื่อให้เกษตรกรสามารถวางแผนให้ครัวเรือนมีรายได้ตลอดทั้งปี รวมถึงให้เกิดวิสัยทัศน์เกี่ยวกับการสร้างรายได้เพื่อใช้ในวัยเกษียณ

แนวทางการจัดการหนี้ของสถาบันการเงิน

ในส่วน of สถาบันการเงิน อาจมีการพิจารณาปรับลดอัตรา

ดอกเบี้ยเงินกู้ของกองทุนชุมชนและแก้ไขปัญหาหนี้สินครัวเรือนเกษตรแบบเจาะจงกลุ่ม (เช่น กลุ่มที่ยากจนและมีหนี้มาก) อีกทั้ง ควรพิจารณาตามลักษณะและระดับของปัญหาและความเดือดร้อน สถาบันการเงินควรเพิ่มช่องทางและปรับวิธีการสื่อสารกับเกษตรกรให้เข้าใจง่าย ควรมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลด้านต่างๆ อย่างครบถ้วน เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจของครัวเรือนเกษตรกร เช่น การประชาสัมพันธ์กับครัวเรือนให้ตระหนักถึงความสำคัญกับการชำระหนี้เงินต้นและเข้าใจถึงระบบประกันภัยผลผลิตทางการเกษตร ทั้งการประกันภัยขึ้นพื้นฐานและประกันภัยส่วนเพิ่ม โดยแบ่งตามระดับความเสี่ยง

สถาบันการเงินควรพิจารณาให้กู้ตามศักยภาพการหารายได้ของเกษตรกรมากกว่าตามมูลค่าของหลักทรัพย์ที่นำมาค้ำประกัน ในหลายกรณีเมื่อเกษตรกรมีปัญหาการชำระหนี้ สถาบันการเงินควรปรับปรุงเงื่อนไขการผ่อนปรนการชำระ แต่ไม่ใช้การพักชำระหนี้ ควรขยายงานด้านการรวมทุกสัญญาหนี้ของเกษตรกรให้เหลือเพียงสัญญาเดียวและมีระยะเวลาชำระคืนให้ยาวขึ้น และควรพิจารณาเงินกู้จากแหล่งอื่นๆ ของเกษตรกรประกอบการทำสัญญาเงินกู้งวดต่อไป

สถาบันการเงินควรมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการเงินสำหรับรายย่อย (Micro-finance) ให้มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งด้านการประกันภัยและการออม มากกว่าการมุ่งเน้นด้านสินเชื่อเพียงอย่างเดียว ผลิตภัณฑ์ทางการเงินด้านการประกันภัย (Micro-insurance) ผลิตภัณฑ์ทางการเงินด้านการออม ทั้งระยะสั้นและระยะยาว สำหรับการออมระยะยาวนั้น จากการศึกษาที่เกษตรกรแต่ละคนเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนฌาปนกิจ ทั้งในระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล และมีบางครัวเรือนที่เข้าร่วมกองทุนในระดับจังหวัด แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการออมของเกษตรกรในระดับหนึ่ง หากมีการสื่อสารประชาสัมพันธ์มากขึ้น จะส่งผลให้ระดับการออมในระบบสถาบันการเงินของเกษตรกรเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออมแบบที่มีเงินปันผล

ที่มาภาพปก: <https://pxhere.com/th/photo/1179867>

บทสรุปเชิงนโยบายนี้นำเสนอข้อมูลสำคัญจากเอกสารวิชาการเรื่อง **“การศึกษาเชิงลึกว่าด้วยเรื่องหนี้สินเกษตรกรไทย”**

โดย รศ.ดร.เบญจพรรณ เอกะสิงห์

เสนอต่อ สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead)
ด้านสังคม คนไทย 4.0 (2563)

หน่วยส่งเสริมผลลัพธ์แผนงานคนไทย 4.0 (ODU)
แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0
คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
239 ถ.ห้วยแก้ว ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์: 0875138016 E-mail: tejawaree@gmail.com